

Олександр Шокало

САКРАЛЬНА ПЕДАГОГІКА СЕРЦЯ

Друге, духовне, народження людини в чистому серці

Тема сакральної сутності серця, яку я висвітлив на конференції з нагоди 250-річчя канонізації святиителя Димитрія Ростовського (Данила Туптала), що його відзначали в Глухові наприкінці вересня 2007 року (а в грудні 2006 року великому просвітителеві виповнилося 355), викликала уладований духовний перегук великих українських мислителів і педагогів, земні періоди життя яких також ознаменовані круглими датами: у 2005 Якимові Горленку (святотому Йоасафу Білгородському) виповнилося 300, у 2007 Григорію Сковороді – 285, а Памфілові Юркевичу – 180, у 2008 Георгію Вороному – 140, у 2009 Миколі Гоголю – 200, Пантелеймонові Кулішу – 190, Костянтинові Ушинському – 185. Хоч вони вже давно за межею біологічної форми життя Білого світу – в Безвічності, та духовно приявні тут і тому незмінно попереду нас, нині суущих. А це означає, що життя за своєю духовною суттю – безвічне.

Ясність духовного подвижництва на тлі морочної реальності

Моральна й антропологічна проблематика духовно-філософських творінь Данила Туптала (1651–1709) лишається актуальною й нині. Доба Руїни, в яку жив подвижницьким життям святий, дуже нагадує руйнівний хаос у духовно-господарській і соціально-політичній сферах українського сьогодення. Відмінність лише в тому, що тоді феодалні чвари розполовинювали Україну по Дніпру, а тепер партійно-кримінальні олігархічні клани шматують державу на латифундії й дроблять суспільну свідомість партійною облудою на антагоністичні сегменти. І весь цей керований хаос чинять вони під полудою “патріотизму”, за яким прихована патологічна пристрасть до природного багатства країни. Як тодішні лідери мали вузькі політичні погляди й неосяжні майнові потреби, а на народ дивилися як на засіб збагачення, так і нинішні, обмежені партійними, корпоративно-клановими інтересами й непомірними запитами особистої вигоди, не сягають рівня духовних, соціальних і політичних прагнень українського суспільства. Все це – характерні ознаки *влади власності*, яка не є політичною системою управління суспільством і державою, а є паразитарною антисистемою – засобом збагачення владців за рахунок суспільства й держави.

Паразитарна антисистема призвела до того, що над духовними прагненнями людської душі тяжіють потреби *організму вижити*. Дуалізм зовнішнього і внутрішнього дедалі важче, а то й неможливо, долати людині, яка не має в серці своєю дієвої сили духу, світлої снаги любові – цих провідних чинників гідного людського життя в ладу зі Всеєдиним та людьми. Сучасна людина мало заглиблюється в себе для очищення серця й просвітлення розуму Істиною, а більше перебуває на периферії органічних потреб і проминутих матеріальних інтересів. Хоч одні вдаються до цього, аби вижити біологічно, інші – аби ще дужче збагатитися маєтно. Причина багатьох кризових явищ нинішнього життя – в пониженні в людях світлої сили сакрального (священного), й засиллі профанного (невігласького, вульгарного).

Ще в середині XIX століття Микола Гоголь (1809–1852) розкрив першопричину глобальної світоглядної кризи, марнотності захланного людського існування: *“Ми повинні працювати не для себе, а для Всеєдиного. Людство нинішньої доби збочило тільки через те, що уявило, наче треба працювати для себе, а не для Всеєдиного”* [1, с. 136].

Нині людство стало ще егоцентричнішим, захланнішим, заробляючи навіть на вірі в Бога. Та хоч споживацтво й цинізм заволодали зовнішню, буттєву, сферу життя, та не в них сутність людини, що виявляється в одухотвореному прагненні душі, духовній волі серця й морально-дієвій волі розуму гідно здійснити земний період безвічного життя. Людина

здійснює життєву програму своєї душі самостійною силою, мірилом моральної зрілості якої є духовна воля. За своєю духовною суттю життя – всеєдине й безвічне, змінюються й минають тільки форми його вияву. І людина духовною суттю своєї душі прагне жити у Всеєдності й Безвічності.

В усі епохи життя людства, навіть у періоди найбільшого морального занепаду, генераторами й провідниками духовності в Білому світі залишаються духовні подвижники, які *створять без владарювання, працюють без вигоди, досягають мети без них*, в чому духовна людина й знаходить істинну радість. Цей принцип духовного подвижництва сформулював ще давньокитайський філософ Лао-Цзи (Мудре Немовля; бл. VI-V ст. до н. е.) – напівлегендарний засновник даосизму (школа *дао* – *Всеєдиний, закон, шлях*), що став традиційною релігією Китаю і провідним напрямом китайської філософії. Хоч духовне подвижництво й нечисленне, та ці люди свідомі своєї високої місії в Білому світі й забезпечують нескінченність передачі духовної традиції. Від серця до серця, з вуст у уста, з покоління в покоління духовні подвижники передають традицію життєтворчого духу та дієвого сакрального знання, забезпечуючи у такий спосіб процес духовного добору людства.

Світотворча воля духу

Джерелом життєтворчих імпульсів Усеєдиного Життя у цілісній світовій Всеєдності є Всеєдиний – світотворчий первінь, невидима духовна сутність якого перебуває в непроявленому часопросторі й виявляється у розмаїтті життєтворних форм життя у проявленому часі й просторі. А породжує і владує всі форми життя світової Всеєдності у любові-гармонії чоловічої й жіночої первин всеєдиний і неподільний, всюдисущий і вселадуючий первінь – *Лад* як первинна функція Всеєдиного Духа. В українському світогляді *Лад* – системоутворювальний принцип, духовне осердя традиційного українського світогляду й релігійної практики, провідний чинник життя у світі питомої культури. *Лад* – визначальна особливість української культури, як *Дао* – китайської, *Брама* – індійської (ведичної), *Плазма*, *Квінтесенція* (п'ятий елемент) або *Ефір* еллінської – по-сучасному вакуум. Різні народи по-своєму називають первінь самотворення Всеєдиного Світу через самотворення світу людської культури, та суть культури єдина – це динамічна система самоорганізації, саморозвитку, самореалізації людського світу силою духу в серці морально зрілої людини. За Григорієм Сковородою (1722–1794), *культура* – це “*друге, духовне, народження*” людини, це осягнення “*священного в собі*” й самотворення світу особистої культури за духовним первенем Усеєдиного.

Первинно владований безвічний часопростір у міфологіях багатьох сонцесповідних, світлосповідних (орійських) народів названо *Верхній світ* – *Вирій* по-українськи. За орійською системою сакрального знання (відання), безсмертна людська душа після відмирання тіла повертається у *Вирій* (*Ирій*, *Рай*) – безвічну небесну сферу *Ора* – *Духа Світла*, що його уособлює *Сонце*. Вирій – небесний прообраз земного життєвого простору, звідки пульсує джерело світлої життєтворної енергії, й з ним взаємопов'язане тонкоенергетичне інформаційне поле – духовно-інтелектуальний продукт культурного саморозвитку людства (за В. Вернадським, *ноосфера*). Душа як життєва програма людини забезпечує її саморозвиток і взаємозв'язок із Космосом – уладованим простором. Душа й серце – це тонка система взаємозв'язку людського єства з *Усеєдиним* – *духовним первенем безвічного життя світової Всеєдності*.

Душа – програма саморозвитку й духовного народження людини, а дух особистості в чистому серці – провідник на шляху Ладу, на шляху життя в Істині. “*Людина істинна, коли вона духовна*”, – навчав своїм особистим прикладом святий Димитрій [2, с. 69]. А в Григорія Сковороди: “*...Людина Божа, що виточує животворні струмені й випромінює світло Всеєдиного, є Сонцем не за сонячним лицем, а за серцем*” [3, с. 152]; “*...Чисте серце... Воно-то і є найточніша людина в людині, а все інше – околиця...*” [3, с. 351]. Серце очищається в милосерді, в любові, й людина народжується “*вдруге, духовно*”, через осягнення “*священного в собі*”. Чистим серцем людина розрізняє внутрішню духовну єдність і зовнішню речовинну множинність світу, істинність та облудність.

Вселадуюча воля любові

Українські духовні подвижники сприймали любов як головну чесноту людини: любов – не пристрасть плоті чи зовнішні рефлексії людської душі, а воля духу чистого людського серця. Воля духу в поєднанні з жагучою чуттєвістю серця виявляється як палка любов – кохання. Любов – це універсальний принцип взаємності, взаємообміну життєтворчою енергією між чоловічою й жіночою первинами, між людьми в цілому й між людиною та Всеєдиним і світовою Всеєдністю. У любові найповніше виявляється сердечне ставлення людини до інших людей, до Всеєдиного і всього сущого.

Людина народжується духовно в просвітленому Всеєдиною Любов'ю чистому серці, і їй в осянні безпосередньо відкривається Всеєдина Істина. Чистим серцем як головним пізнавальним первенем людина безпосередньо й конкретно осягає істинне, дієве знання, яке стає фактом її особистого досвіду й чинником власного життя в істині. А розумом як вторинним, допоміжним, інструментом людина здатна лише осмислювати осягнуте, а може опосередковано й абстрактно сприймати на віру готові приписи, взяті з чужого, часто сумнівного досвіду, які не стають чинником життя в істині, а призводять до містифікації та марновірства. *“Я до всього стараюсь діяти серцем, а не розумом”*, – такого ясного принципу осягнення істини дотримувався видатний український педагог і геній математики Георгій Вороний (1868–1908). Бо розум без провідництва духу в серці не досягає сакральної сфери і схильний придумувати, саме так відбувається підміна сакрального знання профанним псевдознанням. Сакральне знання неможливо придумати – воно первинне й становить сутність світобудови, і осягають його у звуковому, числовому, образному виявах. У сферу сакрального знання здатна сягнути лише морально зріла, духовно народжена людина пізнавальним первенем серця. Бо чисте серце своєю суттю відповідає суті світотворчого первеня – Всеєдиного, і морально зріла, духовно народжена людина скористається цим дієвим знанням не на шкоду, а на добродіяння.

На первинності серця й на вторинності розуму засновано два різні способи світосприйняття й життєдіяльності: любов і розрахунок, антропокосмічний (моральний) і антропоцентричний (аморальний) світогляди, первинна (природна) і вторинна (штучна) релігійність, світотворча культура як суть життя і споживацько-руйнівна цивілізація як форма життя.

Найчіткіше сутність первинного і вторинного явлено у формулах двох типів релігій. *“Любов – це Всеєдиний”* – ця жива формула первинної, природної релігії осягання народилась у серці людини разом із її другим, духовним, народженням і є ключем до осягнення Всеєдиного як світотворчого духовного первеня через осягнення духу любові в серці. *“Бог – це любов”* – ця абстрактна догма вторинних, штучних релігій придумана й розрахована на сприйняття на віру непросвітленим, меркантильним розумом Бога як того, хто наділяє багатством (якщо наділяє – любить, якщо не наділяє – карає). Теонім Бог з'явився в українській мові у скіфо-іранську добу й походить від пізньоіранського бага – *датель багатства*. Спершу його використовували в теонімічній парі *Даж-бог*, де *Даж* був слов'янським перекладним ключем і також означав *датель багатства*. Скіфи, як і раші-руси, та інші кочівники, не прийняли аграрної світлосповідної (орійської) духовно-господарської реформи Заратуштри й далі дотримувалися захланного марновірства в племінних божків. Імперська релігійна ідеологія Скіфії, а згодом і княжої України, яка прийняла християнство, нав'язала це меркантильне поняття *бога-дателя* підкореній корінній аграрній людності в Україні, підмінивши ним прадавні місцеві світлосповідні (орійські) теоніми *Ор*, *Ясунь*, *Дій*, *Лад* та інші назви *Всеєдиного Духа*. Підневільна людність стала осмислювати Бога-дателя прагматичним розумом, і звідси звертання до нього із зовнішньою молитвою-проханням *“Дай Боже!”* А вільні люди в самозаглибленні осягають Всеєдиного Духа чистим люблячим серцем і спрямовують до нього дух свій для благословення на осягнення істини й на праведні дії та єднання з ним у Всеєдиній Любові.

Природна формула *“Любов – це Всеєдиний”* відкриває людині шлях самопізнання й спрямовує до життя в ладу зі Всеєдиним – в істині. Абстрактна догма *“Бог – це любов”* перекиває шлях самопізнання й призводить до існування маси людей в омани марновірства. Проникливо виповів Фрідріх Ніцше хибний шлях осягнення Всеєдиного у спрощено-меркантильному образі Бога: *“Ви ще не шукали себе, а вже знайшли мене.*

Так чинять усі віруючі. Тому так мало важить будь-яка віра". Все, що сприймається на віру – омана, яка лежить на поверхні й використовується для облуди, для профанації істинної релігійності. Все це подібне до намагання вилущити з порожнього лушпиння облуди неіснуюче зерно істини. Істина сама по собі – це сутність Усеєдиного, вона незглибима як саме джерело духу та перейнята всеосяжним спокоєм Усеєдиного Ладу. Істина прихована від профанного сприйняття, і її сакральну сутність здатне осягнути тільки чисте серце, просвітлене істинним релігійним чуттям Усеєдиної Любові. *"Істинна релігія перетворює нас із рабів божих на його синів. Раб виконує волю Бога зі страху, син – із любові до Отця"* (Григорій Сковорода). Любов – сутнісна ознака природної релігії серця, яка забезпечує людині моральну зрілість і духовне народження, цілісність у суспільстві та світовій Всеєдності.

Любов – це вселадуюча сутність Усеєдиного духовного первеня. Якщо в людському серці немає любові, там не животворить, а нидіє дух, і всі вчинки нечисті, позбавлені духовних прагнень. *"Тож найперше – взаємна любов, бо любов у подружжі, не тільки вселадує в домі, а й день у день творить добро"*, – так провістила у 1645 році велика духовна людина, Київський митрополит Петро Могила. Любов як витончене, глибоке чуття й воля духу чистого серця є провідним дієвим чинником у системі традиційних моральних цінностей українців. Звідси наш одвічний моральний закон: *"Любов дає лад усьому"*. Сила любові забезпечує самоосягнення й духовну самореалізацію творчої, дієвої особистості через здійснення життєвої програми власної душі та через духовне єднання індивідів у цілісну збірну особу – народ. Через любляче серце пролягає внутрішній духовний шлях Ладу від людини до людини й від людини до Всеєдиного, і тим шляхом Усеєдиної Любові люди досягають ладу в особистому й суспільному житті.

"Ані на одну мить не треба нам тут забувати, що життя нам дано для любові й що ми самі твір Усеєдиної Любові до нас" [1, с. 197], – провістив Микола Гоголь. Саме чистота люблячого людського серця є суттю Гоголевого християнського персоналізму, явленого в "Роздумах про Божественну літургію": у просвітленому серці живе Святий Дух – Усеєдина Істина, і її треба утвердити праведними діями (це відсторонює на зовнішній план ритуальний, канонічний аспект християнства). Християнський персоналізм М. Гоголя з його моральним принципом особистого, без посередництва духівництва, прилучення чистосердної людини до Всеєдиної Любові став приводом для згубних нападів російської імперської церкви, яка звинуватила його в протестантизмі. Але ж духовність і духівництво – речі нетотожні й часто несумісні. "Святе угодицтво" церковних догм породило нікчемне угодицтво світського пристосуванства, що позбавляє людину самостійної сили духу в серці. Тільки духовні подвижники, хоч би в системах яких релігій вони працювали, утверджують високі ідеали духовності й моральності практичним досвідом особистого життя.

Неповторна первинність серця і загальна вторинність розуму

Саме на практичних завданнях особистого духовного досвіду як підґрунті суспільної моралі зосереджували свою подвижницьку діяльність святителі Димитрій та Йоасаф, переорієнтовуючи духівництво з переважно зовнішньої літургічної, ритуальної діяльності на внутрішньо духовну заради очищення людського серця й пробудження в ньому Всеєдиної Любові. Своє вчення про людину Д. Туптало ґрунтує на традиційній українській світоглядній засаді *двонатурності*, що поєднує в собі зовнішню і внутрішню сфери людського єства. У концепції *двонатурності* Д. Туптала виявилось традиційне для українського світогляду співвідношення *внутрішнього й зовнішнього, духовного й тілесного*. Та головною в цих співвідношеннях є *сутність внутрішньої людини, індивідуальна доля її душі*, яку належить реалізувати в житті. Ці світоглядні аспекти виявилися й у вченні Г. Сковороди про *видиму й невидиму натури*, про *внутрішню людину*, про *серце як найточнішу людину*, а також у поетичній творчості й духовній практиці Сковородиного товариша Якіма Горленка (1705–1754), який, як святитель Йоасаф, дбав про піднесення морального й освітнього рівня духівництва й народу, ґрунтуючи свою аскезу на тому, що в людській душі відбувається боротьба добродійництва й лиходійництва, і, зрештою, добродійність здобуває перемогу над злобительством. Подолання подвійності (дуалізму) зовнішнього

і внутрішнього можливе через самопізнання – осягнення людиною своєї внутрішньої, священної сутності у власному серці й єднання зі Всеєдиним. Шлях подолання дуалістичної суперечності внутрішнього й зовнішнього, духовного й тілесного – це шлях життя в істині, життя в ладу з Усеєдиним. Цей шлях людина осилує зрілою моральною силою, прагнучи духовною волею до священного ідеалу.

Моральна сила вчень Д. Туптала, Я. Горленка, Г. Сковороди особливо актуальна нині, коли люди зосереджуються переважно на зовнішніх, тілесно-речових сторонах життя, коли затуманений невігласкою пихою розум нехтує чистим серцем, сповненим воли Всеєдиного Духу та життєтворної сили Всеєдиної Любові.

Ще в середині XIX століття М. Гоголь загострив увагу на погордливому прагматичному розумі, який витісняє з людини любов серця й моральність. І така погордлива людина втрачає духовний орієнтир серця: *“Нічому й ні в що вона не вірить; тільки вірить у сам розум свій: чого не бачить її розум, того для неї немає. Вона забула навіть, що розум рухається вперед, коли йдуть поперед усі моральні сили в людині, й стоїть без руху та навіть задкує, коли не підносяться моральні сили”* [1, с. 194]. Найбільший український філософ XIX століття і глибинний педагог Памфіл Юркевич (1827–1874) у своєму антропологічному вченні, ядром якого є *філософія й педагогіка серця*, відводить провідну роль серцю як осерддю духовного життя людини. Серце може “виявляти й розуміти” такі душевні стани, які *“за своєю ніжністю, переважною духовністю й життєвістю неприємні для відстороненого знання розуму”*. Бо дух у серці – джерело сили й волі, а розум – інструмент духу. Серце породжує, надихає, а розум диригує, наказує. Серце є основою неповторності й унікальності особистості, і в ньому виявляється закон Усеєдиного Ладу, справедливості, а розум виявляє загальне в діяльності людей [4, с. 93–111]. *“Взагалі люди мають не розум, але деякий, який-такий розум. А розум властивий самому Творцеві”* [5, с. 249]. Через дух особи в чистому серці вдруге народженої людини виявляється *Всеєдиний Дух* (у староукраїнському світогляді – *Лад*), який посилає життєворчі, ладуючі імпульси здійснення людиною життєвої програми власної душі. А забезпечує самореалізацію життєвої програми душі морально зрілий, ясний розум, через який виявляється в людині дієвість *Усеєдиного Розуму* (в староукраїнському світогляді – *Дій*). Дух програмує й забезпечує ладову орієнтацію душі, Розум системно управляє здійсненням життєвої програми душі. За цим бінарним принципом Усеєдиного Духу-Розуму, їх системним ладо-діянням через волевияв самостійної сили самоорганізуються всі життєворчі структури світової Всеєдності, в тім числі й людський світ в усіх його індивідуальних та етнічних виявах. І саме в серці людському зосереджуються духовно-вольовий, морально-дієвий чинники, які забезпечують моральну зрілість людини в триєдності *істинного думання, правдивого висловлення й праведного діяння*, що є передумовою її другого, духовного, народження.

Прагнення душі жити й потреби організму бути

Ясний педагогічний ключ моральної зрілості людини, власне мудрості, запропонував великий український педагог, основоположник народної школи й вітчизняної педагогіки як мистецтва виховання, реформатор шкільної освіти Костянтин Ушинський (1824–1870): аби люди не впадали в заблуд і були здатні самоорганізуватися, саморозвиватися, необхідно передусім навчити їх розрізняти *“прагнення душі жити й потреби організму бути”*, тобто розрізняти мету життя й засоби її досягнення. К. Ушинський, розглядаючи людину як предмет виховання, з’ясував, що *“душа передусім є єство, що прагне жити, тоді як організм є тільки єство, що прагне бути. Це органічне прагнення до буття відбивається в душі безліччю вроджених для нас органічних прагнень, але не становить сутності душі й не абсолютно обов’язкове для душі людської, яка може відкинути й придушити ці органічні прагнення, якщо вони суперечать її власному прагненню до життя”* [6, с. 375]. Отже, головна функція людського організму, найвища мета його буття – це забезпечення життя душі, бо *“...Для людини буття має тільки відносне значення як засіб життя, а отже? і всі прагнення, що зумовлюють буття, є тільки засобами для життя, тобто для задоволення ...душевного прагнення ...до життя”* [7, с. 461]. Душа є первинною і най-

вищою цінністю людського єства, а духовне прагнення душі є волею серця – внутрішньої сутності, екзистенції людини. Ми осягаємо життя тільки у внутрішньому переживанні його в душі, бо “...душа наша живе і поза процесом свідомості, живе раніше, ніж цей процес у ній починається, і в ті проміжки часу, коли цей процес у ній на час припиняється. ...Для свідомості однаково, що усвідомлювати; а для душі це не однаково” [6, с. 375]. І це внутрішнє переживання життя в душі відбувається у процесі реалізації нашої еволюційної програми, бо душа – це, власне, і є індивідуальна програма саморозвитку людини. (Нещодавно український професор-фізик Сергій Сітько довів на фізичному рівні наявність душі як первинного механізму забезпечення людського життя, відкривши взаємозв'язок усього живого в когерентному полі, яке становить основу квантової медицини.)

Здійснюючи програму власної душі, людина живе для Всеєдиного, сприймаючи Всеєдину Волю серцем своїм. Серцем людина осягає вищий сенс життя, запрограмований у її душі, а розумом скеровує всі свої сили на самореалізацію. “...У серці зачинається й зароджується рішучість людини на ті чи ті вчинки; ...воно є вмістище волі та її жадань. Серце є вмістище всіх пізнавальних дій душі” [4, с. 74]. Всеєдиний Дух життєтворення проймає все суще й не зосереджується на мінливій зовнішності і тлінному багатстві. Він бо живе в наших чистих серцях і моральних, добродійних вчинках – живе не в проминутому, а в безвічному, живе у всепрймаючій волі Всеєдиної Любові.

Воля чистого серця – мірило самостійної сили людини

Мірилом сили любові чистого серця є його духовна воля, провідна сила питомої української філософії кордоцентризму, що в Данила Туптала розкривається у вченні про внутрішню людину з її індивідуальною долею, в Григорія Сковороди – у філософії мудрого серця, в Памфіла Юркевича – у філософії утаємниченого серця людини та сакральній педагогіці серця, в Миколи Гоголя – у філософії християнського персоналізму, в Пантелеймона Куліша – у хутірській філософії або філософії природи, філософії серця, у Тараса Шевченка – в життєвому принципі щирого серця, в Костянтина Ушинського – у вченні про особисту волю людини, закорінену в серці.

Українські духовні подвижники у своїй спрямованості на внутрішню людину мають чимало спільного із західноєвропейською екзистенційною філософією, де також головною в людині є її внутрішня сутність – екзистенція. Предтечею європейського екзистенціалізму – філософії ХХІ століття – став П. Куліш. Особливість Кулішевої екзистенційної концепції філософії серця в тому, що в ній передбачається не тільки внутрішня воля індивіда, а також внутрішня духовна воля й самостійна сила народу як збірної особи. Звідси суть Кулішевої історіософії – кожен народ повинен творити свій суспільний лад – свою національну державу власною політичною волею як виявом самостійної сили. Воля як ключове поняття українського природного права має стати правовою основою владованого життя українського народу. Кожна людина й народ повинні мати власну моральну опору в духовній волі свого серця й моральній дієвості свого розуму: “...всяк має свого царя в голові і свого суддю в серці – їх нехай і слухає”. Звідси моральний імператив для всієї збірної особи національного єства: “Зовсім інша була б річ, якби ми єдиними устами і єдиним серцем трудилися над пробудженням суспільно-національної свідомості України”.

“Будьте самостійною силою, а не знаряддям чужої сили” – цей моральний імператив П. Куліша є ключем до відкриття суті людського життя. Людина становить самостійну силу, коли керується прагненням душі жити, тобто здійснює свою життєву програму, свою духовну мету. А коли послуговується лише потребами організму бути, вона бере засіб за мету й легко стає знаряддям чужої сили. Люди, які залежать від шматка хліба в прямому й переносному значенні, не мають самостійної сили, і ними легко маніпулювати як знаряддям.

Люди, які, незважаючи на зовнішні обставини, живуть духовним прагненням душі – прямують шляхом духовного подвижництва. Українське духовне подвижництво споріднене зі східними містичними традиціями суфізму, йоги, даосизму, де також головною є внутрішня сутність людини. Надзвичайно близька до суфійського містичного досвіду практична

філософія або духовна практика Г. Сковороди: за аскетичним аспектом і простотою життя, за любов'ю, яка веде до єднання з Усеєдиним, за осягненням істини через самопізнання в самозаглибленні й за моральною зрілістю, яка реалізується в добродіянні.

В українців, як і в народів Сходу, провідним принципом життя є первинність серця, а не розуму, як на Заході. Моральність і духовність, вільно осягнуте у внутрішньому самозаглибленні сакральне дієве знання – це основний зміст життя на Сході. А на Заході на перший план вийшли розум і наука, які користуються десакралізованим знанням – зовнішньою інформацією, сприйнятою на віру. Абстрагування педагогіки, освіти й соціуму від моральності й духовності призводить до виродження життя й винародовлення людей. Бо саме духовність наповнює змістом життя людини, народу й весь життєвий простір людства. Однією з основних причин нинішньої суспільної кризи в Україні й загальнолюдської у світі стала відірваність педагогіки й освіти від духовної традиції питомої культури й імітація фінансової цивілізації. Бо руйнівних цивілізаторських впливів зазнає передусім система традиційної етнопедагогіки й освіти – джерельна основа самоідентифікації народу. Руйнівна дія Болонського процесу на українську освіту стала вже очевидною. І ось застереження одного з найвидатніших славистів світу італійця Сante Грачотті (1923) щодо Болонської системи: *“Вона фактично руйнує східноєвропейські університети. Я маю дуже великі перестороги щодо цього. Боюся, що імітація Заходу, яка спостерігається в Східній Європі, зрештою може призвести до патологічних явищ. Тобто Схід Європи може не лише повторити, а й поглибити помилки Заходу. Тому вам, українцям, варто бути консервативними в позитивному сенсі, тобто зберігати свої традиції та здобутки. Не треба бути провінціалами, ви маєте бути абсолютно свідомими власної цінності. Або Європу ми зробимо всі разом у своєму розмаїтті, або Європи не буде. Західна і Центральна Європа має потребу в Східній, але лише за умови, що остання буде здоровою і самодостатньою”* [8]. Але національна ідентичність в Україні перебуває не тільки під уніфікаційним натиском ліберальної космополітичної фінансової цивілізації, а й під нівеляційним тиском агресивної російської імперської “православної цивілізації”. І космополітична, й імперська цивілізації, засновані на первинності меркантильного розуму, зосереджується на зовнішній формі буття й руйнують духовні традиції національних культур, заснованих на первинності серця, на внутрішній, духовній, суті життя.

Антеїзм –

зорієнтованість на силу рідної землі й духовні цінності агрокультури

В українській філософії й педагогіці *внутрішньою суттю, духовним осердям* людини є серце, яке містить у собі найтонші й найглибші чуття, що ними людина пов'язана з рідною землею і світовою Всеєдністю. Саме в серці закорінений український *людяний патріотизм* – любов до рідної землі й до своїх земляків, а також *антеїзм* – характерна риса українського світогляду, зорієнтованість на духовні цінності хліборобської культури й наснажну силу рідної землі.

Чисті сердечні чуття підказують людині, яка земля народила її, а серце є тим живим магнітом, який притягує людину до рідної землі, до споріднених людей. Бо електромагнітне поле саме того місця на Землі, де зачато людину, де сформувався плід і де він з'явився на світ, формує електромагнітну силу серця – духовно-енергетичного первеня людського ества. Римський поет і філософ Тит Лукрецій Кар (бл. 97 – бл. 55 до н. е.), популяризуючи в поемі “Про природу речей” вчення грецького філософа Епікура (341–270 до н. е.) про моральну силу істинних знань, які звільняють людей від страху, подає глибинне осягнення суті людської природи: *“...Де було зручне місце, надра землі породили людські зародки, як корені”*. Питома земля народжує, насичує-нарощує біологічною поживою своїх хімічних елементів весь організм людини, підживлює електромагнітним полем енергетичну систему і всі інші системи людського ества. Тіло людини – конденсатор біохімічної енергії питомої землі, а серце – водночас конденсатор і генератор: наснажуючись від рідної землі електромагнітною енергією, а від Усеєдиного Часопростору – тонкою енергією Всеєдиного Духу, серце індукує, генерує ці види енергії для всього ества, перетворюючи їх на духовну силу творчо-пізнавальної діяльності й фізичну силу життєтворних пульсацій. Поверхня Землі у своїх речовинних утвореннях заряджена негативно, але на ній є місце

сили, в яких пульсує позитивна енергія, що йде від Сонця й ядра планети. Таких місць потужного взаємообміну позитивною енергією й життєтворчої взаємодії Сонця й Землі на планеті є 12, і в них зародилося 12 світових центрів аграрної культури. Україна – один із найдавніших і найпотужніших центрів світової агрокультури. В енергетичному полі місць потужної позитивної взаємодії Сонця й Землі зароджується й формується особливий генотип і духовний тип людей хліборобської культури, визначальними рисами яких є: миротворчий світогляд, пов'язаний із плеканням рослин і всіх інших форм життя на Землі та з цілковитою владованістю з біосферою планети; природна сонцесповідна релігія осяяння, яка спрямовує людину до самостійного другого, духовного, народження й єднання з духовним першоджерелом Усеєдиного Життя; висока моральність, що виявляється в добродіянні.

Народи агрокультури своїм продуктивним єством закорінені в питому землю й, генеруючи життєтворну енергію, підтримують позитивний енергообмін Сонця й Землі. паразитарні соціальні формування, не маючи своєї життєтворної кореневої системи, споживають готові продукти творчої людської життєдіяльності й лише нагромаджують негативні речовинні утворення на планеті: *“Їм би тільки торг і потребленіє й Світу білого не треба”* (П. Куліш). Паразитарні антисистеми, користуючись технологіями інтенсивного висизку природних і людських ресурсів, змінюють генетичні коди й руйнують генофонд усього живого на планеті, а також провадять геноцид корінних народів. Самі явившись наслідком виродження (дегенерації), паразитарні соціальні формування намагаються поширити дегенеративні процеси на все живе на Землі, використовуючи для цього, крім біотехнологій, ідеологічні механізми деморалізації народів, руйнування духовних типів вільних людей і перетворення їх на рабів. Коли паразитарні антисистеми існують за рахунок дармової праці одурманених людей і надприбутків, то продуктивні аграрні системи працюють на створення основи культурного саморозвитку народів і забезпечення природно-духовного добору людства.

Український аграрний народ усім своїм продуктивним єством, зорієнтованістю на силу рідної землі й духовні цінності агрокультури вріс у позитивне енергетичне поле питомої землі. І в цьому секрет того, що майже тисячу років будучи бездержавним (за винятком короткого періоду відновлення свого давнього родоплемінного суспільного ладу з вічовим правом волі у формі Козацької держави), наш народ живе непорушно на своїй землі. Живе самокерований звичаями природного права й природної релігії світлосповідування, своєю внутрішньою самостійною силою, волею духу свого збірного серця наперекір паразитарним дегенеративним силам усяких завойовників, чужинських і своїх продажних зверхників, усупереч чужим штучним релігіям і законам та геноциду. Видатний німецький філософ та історик культури Йоганн Готфрід Гердер (1744–1803), вбачаючи мету історії людства у вільному внутрішньому саморозвиткові й духовній довершеності людського індивіда й нації як збірної особи, переконано ствердив, що український народ у майбутньому прокинеться до життя власною волею. За Гердером і Гоголем, суть народу визначають Усеєдиний Дух і природа рідної землі. Саме сакральна-природна назва **Україна** визначає психотип і духовний тип, самоназву й ідею суспільного ладу корінного народу, який живе з власної праці на цій землі, й, незважаючи на всі історичні деформації, зберігає й примножує самостійну силу своєї самоорганізації за законом Усеєдиного Життя. Життєва сила українського народу – в його природній основі. А воля національного духу – це правова основа владованого життя українців.

Енергетиці рідної землі корінного народу відповідає й тонкоенергетична вібраційна система його рідної мови. Мова – це система природно-акустичних і духовно-сміслових вібрацій, які улагодують соціальне середовище народу з питомою землею й духовно-інтелектуальним простором ноосфери, що становлять нероздільну цілісність етнічного світу. Українське різноетнічне суспільство здатне досягти соціально-політичного порозуміння й згармонізувати своє життя з природним середовищем Українського світу тільки через мову корінного народу. Кожна етнічна група користується своєю рідною мовою у власному культурному саморозвитку, та тільки вся система мови корінного народу в статусі державної забезпечує міжетнічне громадянське порозуміння й творення *системи суспільного ладу – національної держави*. Суспільство творить державу правовою силою свого духу, а мова корінного народу забезпечує своїми тонкоенергетичними вібраціями лад в усіх сферах суспільного життя на природній основі.

Особливу ладуєчу функцію в українському аграрному суспільстві традиційно здійснює хоровий спів на природній ладовій основі. Такий хороспів улаковує людську душу з природним середовищем і суспільним єством. Хоровий спів виник з обрядового спільного славлення Сонця – небесного джерела земного життя, ясного образу Всеєдиного Духа-Творця, одне зі староукраїнських наймень якого – Ор. Звідси й назва священнодійства – *хор (спрямування до Ора)*, а також спільне наймення учасників священнодійства – *громада* (давнє – *хоромата*) – *Орові, сонячні люди (орії)*. Традиційно обряд хороспіву – це спільна, громадська медитація на Сонце – джерело світла, життя й символ сакральної чистоти. Тому й чистота хорового співу досягається у медитативному самозаглибленні. На природній чистоті традиційного українського хорового співу заснована хорово школа видатного українського диригента й педагога ХХ-ХХІ ст. Павла Муравського (1914). Суть філософії й педагогіки співу П. Муравського: чистота звучання людського голосу досягається в природному ладові (а капела), а чистий спів спонукає людину до чистого життя. Ось його формула взірцевої чистоти в природі, у співі й людських стосунках: *“Чистої води хочеться напитися, чистим повітрям хочеться надихатися, чистого співу хочеться наслухатися, з чистою людиною хочеться наговоритися”*. З 75-річного особистого творчо-педагогічного досвіду маестро Муравський знає: природний акапельний спів формує співочу й загальну культуру народу – його здатність самоорганізовуватися. *“Традиційний український хоровий спів у натуральному ладі сприяє наведенню ладу в суспільстві”*, – ця позиція Павла Муравського має історичне підтвердження: *“Якби в Українській державі всі справи йшли таким ладом, як спів у цьому хорі, то була б перша держава на світі...”*, – так у 1922 році відгукнулася голландська преса на виступ Української республіканської капели під орудою Олександра Кошиця. Природний спів на основі народної традиції виривається за межі штучного темперованого строю й вільно лине в природному ладові, прилучаючи людську душу до гармонії Всесвіту. Гармонія світової Всеєдності тримається на тонких звукових вібраціях. Чисте інтонування мови й чистий спів – звуковий ключ до людської душі й світоладу, до таїн безмежжя й безвічності Всеєдиного Життя.

Легковажити, а тим паче маніпулювати, мовою, співом, звичаями корінного народу, нехтувати його рідною землею й духовними цінностями агрокультури дуже небезпечно.

Тіло людське, як і поверхня Землі, несе в собі негативний заряд, а серце, як і Сонце та ядро Землі, несе позитивний заряд. Існує енергообмін людського серця з Сонцем і ядром Землі. Як позитивна енергетика Сонця визначає життя на Землі, а порушення енергообміну між Сонцем і земним ядром призводить до планетарних збурень, так і позитивна енергетика серця визначає життя людини, і коли потреби організму не підпорядковуються духовно-генеруючому спрямуванню серця, це призводить до дегенеративних процесів в усьому єстві. У серці відбувається найважливіше для людського єства індукування (накопичення і впровадження) життєтворчої енергії. Що потужніша індуктивність серця, то потужніша духовнотворча й електрорушійна сила в цілому єстві людини, що виявляється в життєздатності, духовно-пізнавальній і творчій діяльності. Людина зобов'язана постійно підтримувати високу індуктивність серця, що забезпечує все єство електромагнітною енергією життєдіяльності й тонкою енергією духу. Як серце в людині індукує позитивну духовну силу на все її єство, так і серця духовних подвижників індукують (наводять) позитивну життєтворчу енергію на ціле етнічне самоутворення. Отак оживає і животворить індивідуальне й етнічне єство.

Традиційні українські духовні подвижники-проводирі покликані індукувати своїми чистими серцями позитивні імпульси просвітлення, оживлення, оновлення для всього суспільного єства. На жаль, нинішні безсердечні інтелектуалісти, стаючи знаряддям чужої сили, виконують ганебну роль цапів-одбувайлів і цапів-лідерів – спроваджують затуманену людську масу в безвихідь. Аби подолати негативізм некрофілії стосовно нашого минулого та нинішні занепадництво й ейфорію самозаспокоєння, які зневолюють людину, необхідно в усіх сферах життя індукувати позитивну енергію й виявляти волю власного духу як ознаку самостійної сили. І треба розрізнати *свободу як звільнення розуму від заков і обмежень, обов'язків і моральної відповідальності та волю як моральне веління духу в серці*. Кожному належить пробудити у своєму серці волю духу та усвідомити це моральне веління. Так формується духовна воля збірного серця народу, що стає дієвим моральним законом для кожної людини й народу як збірної особи.

Сакральна педагогіка серця – педагогіка моралі

Саме на цій провідній духовній функції серця в людському естві засновано український кордоцентричний світогляд і моральну практику життєвої філософії утаємниченого серця людини. Філософія серця як філософія моралі є суттю *сакральної педагогіки серця* – провідного духовного вчення української традиційної системи виховання. Її завдання – навчити людину осягати серцем в особистій духовній практиці через осягання істинне знання та зберігати його одвічну дієвість волею просвітленого серця непідвладним догмам “*ледачого розуму*”, “*недомислу*” (П. Куліш). А воля духу чистого серця породжує справедливу реальність людського життя. Чисте серце – джерело і провідник сакральності, духовності людини, і це забезпечує їй життя в істині та безсмертя в її духовних творіннях. Головним у кордоцентричному світогляді та філософії й педагогіці серця є вибір моральних орієнтирів.

Тому святителі Димитрій Ростовський та Йоасаф Білгородський і запроваджували педагогічний моральний принцип у церкві як суспільній інституції, яка відповідає за моральний стан суспільства, а саме – переорієнтувати священнослужителя з переважно літургійної на просвітительську діяльність, на служіння людині, на турботу про її морально-духовну зрілість.

Це відповідає традиційним засадам української етнопедагогіки – самотворення особистості через пізнання власної суті та єднання з іншими людьми й Усеєдиним через любов у просвітленому серці.

Цю ідею любові до людини сповідував у своїй педагогічній практиці Григорій Ващенко (1878–1967) – на противагу більшовицькому “*цілеспрямованому впливу*”, “*користі вчинку*”, “*непфимиренній ворожості*”, “*ідеалу ідеї*”, за якою не видно живої людини [9, с. 101]. Неоціненний і морально-соціальний досвід педагогічної діяльності Антона Макаренка (1888–1939), який зумів у дитячих колоніях, підпорядкованих тоталітарній системі, зберегти юні душі й пробудити в їхніх серцях особистісні моральні чинники самовиховання. На моральному концепті “*серце віддаю дітям*” ґрунтується й педагогічна система Василя Сухомлинського (1918–1970).

Провідним чинником в українській етнопедагогіці є безпосередній моральний, дієвий приклад учителя. Бо тільки в праведній дії наставника істинна думка й правдиве слово набувають своєї моральної сили. Моральність – це не повчальні настанови й приписи певних правил поведінки, а живий вияв Істини в єдності думки, слова й дії.

Класичними уособленнями морального вчительства були святителі Д. Туптало, Я. Горленко й філософ-практик Г. Сковорода. На засадах своєї теорії й практики “*самопізнання*” вони вчили не з позиції абстрактного гуманізму, а на прикладах розкриття програми власної душі, внутрішнього “*плану думки*”, “*духовного світу*”, “*індивідуальної долі*”. Ця особистісна моральна практика допомагає людині вберегти себе від роздвоєння на внутрішню й зовнішню, на тілесну й духовну, від безглуздя “*тріумфуючої зовнішності*”, від нівелювання бездуховністю ієрархії духовних цінностей.

Концептуальною основою для захисту педагогіки і загалом духовної традиції української народної культури від догматизації, схоластики й профанації є *філософія й педагогіка серця* П. Юркевича. Його педагогічна концепція сформована на засадах кордоцентризму й показує, що моральна зрілість особистості в умовах марнотно-прагматичної дійсності може бути забезпечена лише через усвідомлення внутрішнього виміру життя. Внутрішній вимір життя в кордоцентризмі – це вибір духовно-моральних цінностей. Отже, як *філософія серця є філософією моралі*, так і *педагогіка серця є педагогікою моралі*, вона виховує істинну людину в любові до духовного й пробуджує в ній моральну волю та забезпечує її “*друге, духовне, народження*” (Г. Сковорода). Це “*друге, духовне, народження*” людини в чистоті серця та самотворення власного духовного типу в процесі саморозвитку – творчий результат сакральної педагогіки серця. *Сакральна педагогіка серця* П. Юркевича: “*Виховна система, яка пробуджує в серці у вихованця любов до вищого й ідеального, до священного й духовного... – ця система чекає на вихователя, здатного знаходити в тілі в людини невидиму душу, а в невидимій душі – незнищенні зачатки подібності до Всеєдиного*” [10, с. 97]. Мистецтво виховання, за П. Юркевичем, у тому, щоб *привести учня до такого*

стану спокою, в якому він, засвоюючи враження од світу, міг би думати над тим, що відбувається в ньому самому та поза ним. Цього самозаглиблення (медитативності) можна досягнути лише просвітленим, мудрим серцем.

Метою виховного процесу в сакральній педагогіці серця є друге, духовне, народження людини в чистому серці та її саморозвиток силою моральної волі в системі питомої культури й самотворення духовного типу людини. Моральна воля – здатність людини здійснювати свої істинні думки й правдиві слова в добродіянні. В соціальній ієрархії давньоукраїнського аграрного суспільства виховані, двічі народжені люди були вчителями мудрості, духовними подвижниками, які становили моральне осердя (в триєдності серця, розуму й волі) збірної особи народу.

Триєдність серця, розуму й волі

У сакральній педагогіці серця П. Юркевич надавав виняткового значення взаємодії, узгодженості всіх сторін виховання. За П. Юркевичем, людська душа має три основні здібності: *здібність пізнання, здібність почування, здібність бажання або волі, тобто – Серце, Розум, Волю*, що розкриваються у її прагненні до істини, краси, добра. Гармонійний розвиток *Розуму, Серця, Волі* забезпечує злагодженість *раціональної, емоційно-вольової, дієво-практичної* сфер особистості: *“Тут особливо стає зрозумілим, якою важливою при вихованні є вимога рівномірного й багатостороннього розвитку. Розум без чутливого серця та твердого характеру, чи ніжне серце та безхарактерність, чи твердий характер, але не освічений розум – все це жалюгідні явища”* [11, с. 33]. Злагодженість цих сфер людської особистості П. Юркевич формулює як *“знання розуму, натхнення серця й енергія волі”* [10, с. 12]. На основі цієї формули видатний педагог започаткував новий принцип навчання, згідно з яким *повна свідомість навчання неможлива, бо в кожному предметі пізнання є те, що повинно сприйматися через почуттєвість і уяву, лишаючись поза логічними означеннями* [12, с. 293-294]. П. Юркевич заперечував *“усезнайство”*: *“Багатознання розуму не вчить”* [10, с. 150]. Натомість він запропонував *ідею релігійності навчання*, суть якої полягає не просто в навчанні учнів релігійних обрядів і канонів, а в формуванні морально-естетичного сприйняття *“істини, добра й досконалості”*: *“...Не завжди потрібне навчання релігійності, але завжди потрібна релігійність навчання. До всього зразкового, істинного та доброго треба ставитися релігійно, як до святого. ...Навчання справляє найсильнішу виховну дію тоді, коли воно чітко накреслює у свідомості й серці вихованця правильні морально-релігійні переконання”* [12, с. 235-237]. Серце морально зрілої людини осягає істинне, сакральне, священне знання. І це внутрішнє знання серця є дієвим, життєвим, практичним знанням або мудрістю. А розум осмислює факти зовнішнього світу й подає своє знання у формі наукових викладів. І це наукове знання розуму є зовнішнім, раціональним знанням, або теорією. Мудрість живе у серці, просвітлює розум і являє свою моральну силу в дієвій волі. Цього принципу дотримувався й англійський філософ, соціолог Герберт Спенсер (1820–1903): *“Основна мета освіти не знання, а дії на основі отриманих знань”*.

Сакральна педагогіка серця П. Юркевича цілком відповідає духовній практиці, філософії й педагогіці Г. Сковороди та педагогічній системі К. Ушинського. У вченні К. Ушинського про мету виховання провідною засадою є *особиста воля людини*, завдяки якій та почуттю морального обов'язку перед народом людина цілком реалізує себе в житті: *серцем людина безпосередньо сприймає вищий сенс життя, розумом осмислює його й приймає рішення, а завдяки волі здійснює рішення просвітленого розуму*, виявляючи цим зрілість свого характеру й організовуючи земне буття, підпорядковуючи його моральному закону Всеєдиного Життя. Цей принцип К. Ушинський ставить в основу формування характеру: *“Теоретичне життя розуму утворює розум; але тільки практичне життя серця й волі утворює характер. ...Щоб у дитини утворювався характер або принаймні накопичувалися для нього великі матеріали, треба, щоб дитина жила серцем і діяла волею...”* (7, с. 448-449). Життєва воля – це вияв через людське серце життєтворчої волі Всеєдиного, дієвий моральний чинник духовної зрілості людини. Воля – внутрішній моральний закон людини, що виявляється як духовна сила серця через дієвість просвітленого, мудрого

розуму. Крім того, *воля* – це основоположне поняття українського звичаєвого права як *мудре дієве рішення народного віча, яке поєднує в собі право та обов'язок* і стає законом для кожного громадянина.

Сакральна педагогіка серця повинна стати традиційним осердям системи української освіти й духовним складником української державницької ідеології. Лише духовне ядро сакральної педагогіки здатне убезпечити систему української освіти від деструктивних впливів Болонського процесу й інших ідеологічно-релігійних доктрин. І тільки світоглядна система духовно-соціально-правових орієнтирів української державницької ідеології здатна забезпечити самостійне життя українського народу як етнокультурно-духовної цілісності. Збірна особа народу, як і людська особистість, прагне самокеруватися власними серцем, розумом і волею.

Триєдність істинної думки, правдивого слова і праведної дії

Вчення Д. Туптала про *внутрішню людину з її індивідуальною долею, філософія мурого серця* Г. Сковороди, *філософія й сакральна педагогіка серця* П. Юркевича, *хутірська філософія* П. Куліша, *вчення про особисту волю людини* К. Ушинського засновані на давньоукраїнському (ведійському) моральному законі. Цей одвічний закон самоорганізації людей агрокультури в триєдності *істинного думання, правдивого висловлення й праведного діяння (добродіяння)* забезпечує моральну зрілість людської особистості та її друге, духовне, народження. Моральна зрілість людини – це дієвість її істинних думок і правдивих слів. Власне, *моральність – це і є діяльний досвід людини*. Цим високим вимогам моральної зрілості повинен відповідати насамперед педагог, бо він власним дієвим прикладом виховує в людях благородні задатки – розкриває життєву програму людської душі, виховує її індивідуальну долю.

Грунтуючи своє вчення на духовних засадах етнопедагогіки, на психології первинних почуттів людини, закорінених у звичаєвій традиції, К. Ушинський акцентує *на прагненні душі жити й на потребі організму бути*, що є виявами ірраціонального й раціонального, духовного й земного планів. Живий дух рідного слова забезпечує безперервність звичаєвої традиції, оберігає людей від винародовлення. Мова народу, як і сам народ, має власну індивідуальну особливість і є важливим чинником формування його світогляду. Мова як феномен національного духу забезпечує всю ладову систему історичного життя збірної особи народу. Цю духовну силу рідної мови у вихованні, освіті й житті народу глибинно обгрунтував К. Ушинський у лаконічній праці *“Рідне слово”* – одному з найвизначніших творів світової педагогіки, присвяченому питанням виховного й освітнього значення рідної мови: *“Цей незвичайний педагог – рідна мова – не тільки навчає багато чого, а навчає напрочуд легко, за якимось недосяжним полегшеним методом... Мова – найважливіший, найбагатший і найміцніший зв'язок, що з'єднує віджилі, живущі й майбутні покоління народу в одне велике, історичне живе ціле... Коли зникає народна мова, – народу нема більше!.. Поки жива мова народна в устах народу, доти живий і народ. І нема насильства нестерпнішого за те, коли в народі хочуть відібрати спадщину, створену незліченними поколіннями його віджилих предків. Відберіть у народу все – і він усе може повернути; та відберіть мову – і він більше ніколи вже не створить її; навіть нову батьківщину може створити народ, але мови – ніколи: вимерла мова в устах народу – вимер і народ... Отак, будучи найповнішим і найвірнішим літописом духовного, багатовікового життя народу, мова водночас є найбільшим народним наставником, який навчав народ тоді, коли не було ще ні книг, ні шкіл, і далі навчає його до кінця народної історії. Засвоюючи рідну мову легко й без великих зусиль, кожне нове покоління засвоює водночас плоди думки й почуття тисяч поколінь, що передували йому й давно вже зотлили в рідній землі або жили, можливо, не на берегах Рейну і Дніпра, а біля підніжжя Гімалаїв...”* [7, с. 123].

“Рідне слово” К. Ушинського переформулюється з *“Алфавітом духовним...”* Д. Туптала – в обох сакральній сутності взаємозв'язані з питомою природною основою земного життя людини. Проникливо осягнувши почуттєво-вольові процеси в людині, К. Ушинський наблизив психологічну теорію до реального життя й педагогічної практики: *“педагогіка –*

мистецтво, а не наука виховання". Він бачив педагогіку "першим, вищим із мистецтв, а вічно передуючий ідеал цього мистецтва – досконала людина". Звідси заповіт великого педагога – "створити наших дітей кращими за нас" [13, с. II].

Культура – друге, духовне, народження людини

Проблемність реалізації цього морального імперативу в тому, що якості життя наших попередників сприяла природність, технологічна стерильність культурного середовища, а сучасним людям доводиться виживати в технологічно й соціально агресивному середовищі, порушуючи моральний закон. Тому ми звертаємося до нашої культурної традиції як до чистого джерела духовної наснаги. Культура, за Г. Сковородою, – це *"друге, духовне, народження"* людини, осягнення нею *священного в собі й самореалізація особистого духу*, це *"шлях душі до самої себе"* (Г. Зіммель).

Культура як духовно-енергетична система людини забезпечує самоорганізацію, саморозвиток і самореалізацію індивідуального й суспільного єства. Внутрішнім чинником культурної самоорганізації людини є *воля – духовне мірило її самостійної сили*. Духовна воля розвивається з серця людського й стає спрямовуючим осердям культурного саморозвитку людської особистості й народу як збірної особи. *Національна культура – система самоорганізації, саморозвитку, самореалізації нації*. І лишена засади національної культури можливий розвиток *національної політики – системи забезпечення суспільного ладу*.

"...Політика ніколи не може бути вищою від рівня культури", – зазначав видатний український учений-економіст і політичний діяч Михайло Туган-Барановський (1865–1919). Політизація культури призводить до профанації всього розмаїття виявів культурного життя, заснованого на самоорганізації.

Живу духовну сутність культури як системи самоорганізації, саморозвитку, самореалізації осягає й підтримує *культурософія*, яка своїм дієвим знанням спрямовує індивіда, етнічну, національну спільноту як збірну особу до здійснення програми індивідуальної й народної душі, до досягнення найвищої якості життя – духовного народження. Спрямувати себе до найвищої, духовної, мети життя людини може тільки силою Всединої Любові в серці. *"...Воістину, домінуючим чинником нашого життя є любов. Будучи учасником всесвітнього хору, практично кожна людина поводиться відповідно до своєї магичної мелодії, яку вона отримала від Творця в Його пісні любові"*, – стверджує видатний турецький філософ і педагог, духовний подвижник Фетхуллах Гюлен (1941). Саме в любові до одухотвореного люди сповнюють духовністю своє життя й весь життєвий простір людства.

Кulturософія – це практична філософія культури, духовна практика осягнення людиною сакрального в собі й культурної самоорганізації, саморозвитку, самореалізації в духовному народженні. Мета культурософії – самотворення людиною світу власної культури силою особистого духу, а також досягнення системності в духовній самореалізації індивіда й народу як збірної особи. *Як система істинного, дієвого знання культурософія становить системоутворювальну триєдність сакральної ідеї, ідеї суспільного ладу й національної державницької ідеології на основі загальнолюдської моральності* та є провідним чинником процесу культурної самоорганізації.

Сакральна ідея відкривається у сакральному знанні як програма життя людини й народу в істині, в ладу із Всеєдиним через самореалізацію в духовному народженні. Сакральна ідея виявляється в житті суспільства як *ідея суспільного ладу (національна державницька ідея) – програма самоорганізації, саморозвитку народу, нації з власних первенів самостійною силою. Національна державницька ідеологія – система традиційних світоглядних духовно-соціально-правових орієнтирів, осердя життєвої, державотворчої сили нації. Ідеологія – це збірне серце національного єства, через нього народ як збірна особа осягає сакральну ідею й виявляє життєву волю в здійсненні ідеї суспільного ладу – своєї життєвої програми. Всеєдиний закон загальнолюдської моральності* своїм універсалізмом єдиний для всіх і забезпечує всім однакової можливості моральної зрілості й духовного самонародження.

Нині нагальною необхідністю є розвиток *культурософії* й відновлення в системі культури підсистеми національної педагогіки, заснованої на моральності й духовності, на істинному, дієвому знанні *сакральної педагогіки серця*. Така духовно зорієнтована педагогіка розкриває програму людської душі – навчає осягненню чистим серцем Усеєдиної Істини, виховує в людині первинність моральної волі й мудрість духовної зрілості. Таке істинне, дієве знання забезпечує єднання людини з Усеєдиним, духовний зв'язок поколінь, відкриває людям духовну перспективу життя. Педагоги, вчителі покликані продовжувати спадкоємність духовних подвижників – представників духовної верстви українського суспільства, зберігати й розвивати їхню духовно-педагогічну спадщину, яка належить до скарбниці світової педагогіки. Цю спадщину замовчувано століттями, й нині настав час повернення цього національного сакрального набутку в сучасну педагогічну практику для творчої суспільно значущої праці вчителів.

Право – явище національного духу

У своєму історичному житті український народ ще не здійснив сакральної ідеї: дух національний явив своє природне (звичаєве) право на основі всеєдиного морального закону, але народ не зберіг своєї моральної влади, яка забезпечує дієвість права, що являється як *усенародне моральне рішення – воля*. П. Юркевич створив цілісну філософську систему національного державотворення на засаді національного права як явища національного духу: *“Право – явище національного духу, історичного характеру народу та одвічної ідеї правди... Національний дух є джерелом права і вищим законодавцем”*. Мислитель обґрунтовує надзвичайно актуальне нині переконання, що *“дух народу виявляється в його законах через моральність влади”*. Отже, якщо влада аморальна, то *“дух народу”* не виявляється в законах. Закони без моральної основи природного права – це узаконене беззаконня. Саме таке протиправне узаконене беззаконня нині в Україні, що його передбачав Г. Сковорода: *“Більше законів – більше беззаконня”*. Жоден штучний закон не діятиме в суспільстві, якщо в людях не діє природний моральний закон.

Моральність законів і влади забезпечують самі люди спільним дотриманням одвічної ідеї правди, яка є суттю безвічної духовної традиції народу – внутрішньої історії його душі – й не залежить від зовнішніх, мінливих і проминутих подій історії. Досі народ наш живе тільки неписаним природним моральним правом, особистою совістю й внутрішньою духовною волею окремих людей, але ще не спромігся відродити національного права, яке, за П. Юркевичем, *“вивищується над індивідуальною основою вчинків і є нормою взаємодії”*. Тому сакральна ідея праведного життя набула реального вияву тільки в подвижництві поодиноких морально зрілих особистостей, а десакралізована зовнішня, подієва історія приземленого буття й соціальних пристрастей позбавлена духовного сенсу. Сприяття суспільному здійсненню цієї одвічної ідеї правди як програми життя народу є завданням *сакральної педагогіки серця* – системи виховання-розкриття життєвої програми людської душі.

Суть *сакральної педагогіки серця* – в осягненні людиною Всеєдиної Істини й плеканні її в правдивості чистого серця, наснаженого духом Усеєдиної Любові. В правді серця й любові до життя людини відкривається заповітна програма її душі, для здійснення якої людина й явилась у Білий світ. Життєва програма людської душі – частка програми-душі світової Всеєдності, перед якою людина морально відповідає за всі свої вчинки (моральний принцип антропокосмізму). Долаючи в дієвому самопізнанні, в моральній зрілості дуалізм *внутрішньої й зовнішньої* сфер свого ества, прагнення душі жити й потреби організму бути, тобто підпорядковуючи *серцю околицю*, людина духовно єднається через своє просвітлене серце зі світовою Всеєдністю та іншими людьми, й так утворюється збірною особою народу зі збірним серцем, у якому зріє сила національного духу.

Індивідуально-спільнотна, духовно-інтелектуальна цілісність народу формується завдяки духовній системі вистування – *совісті*, через яку узгоджується розум із серцем і діє моральний закон у людині й суспільстві. Моральна сила *совісті* – заповідь особистого й суспільного щастя, яке *“всередині нас”* і *“залежить від серця”* (Г. Сковорода), а досягають його люди тільки разом, сукупною волею. Воля духу в збірному серці – головний рушій народу на шляху до свого щастя. На цьому наголошує П. Куліш: *“Зовсім інша*

була б справа, якби ми єдиними устами і єдиним серцем трудилися над пробудженням суспільно-національної свідомості в Україні й поступалися б один одному в тому, що близьке нашому самолюбству, але шкідливе для успіху справи” [14, с. 22]. В однаковому пульсуванні чистих сердець формується збірне світоглядне осердя національної ідеології, і в однодумстві зріє воля національного духу – провідник і рушій на шляху суспільного ладу.

Серце людське – “*центр духу*” (П. Юркевич). А в збірному серці народу зріє воля – основоположне поняття українського звичаєвого права, мудре рішення всенародного віча – закон ухвалений усіма й якого дотримується кожен. “*Де дух, там і воля*”, – провістив основоположник української філософії права Памфіл Юркевич.

Національний дух творить *волю – дієвий закон*, на основі якого, довкола ідеологічного осердя з власної життєвої програми – ідеї суспільного ладу народ створює свою національну державу, яка пройнята духом людяності (в імперіях навпаки – держава формує пожиточне суспільство, і громадяни пройняті духом держави). Це обґрунтував у філософії права Памфіл Юркевич: “...*Право полягає в тому, щоб дотримуватися загальних законів одвічного розуму. ...Певна національність дається взнаки як потужна влада... – всі ці риси народного енія... надають законодавству особливого національного характеру. Отже, національний дух є вищим законодавцем, який настановляє, що *right* визнати правом і що треба відкинути. Право – явище національного духу. Початком права є ідея справедливої віддаки... Право зовсім не йде за інтересами як тінь за тілом, а навпаки, це їх суддя, воно є моральною культурою інтересів. Воно або підтримує інтереси, або припиняє їх життя, якщо інтереси не мають внутрішньої гідності. Що стосується потреб людини, те має ринкову ціну, а що має мету саме в собі, те має внутрішню гідність*” [15, с. 233–439]. А гідність живе в серці як мудрість – здатність людини підпорядковувати розум серцю та розрізняти прагнення душі й потреби організму, мету й засоби.

Український духовний тип

В українській духовній традиції пульсує глибинне чисте джерело мудрості, що спонукає людину до самостійного досягнення морального ідеалу через зрілість моральної волі, силою якої особистість долає захланність крамарського прагматизму. Ці засади моральності закорінені в серці й є суттю українського духовного типу.

Серце як “*осердя духовного життя людини й джерело її моральних почуттів*” (П. Юркевич) породжує унікальність особистості та індивідуальність духовного типу людини, що витворюється в процесі моральної зрілості. Духовний тип розвивається на природній основі етнічного генотипу, що є носієм генетичної інформації та спадковою базою індивідуального людського ества й генофонду нації, та на засаді духовної традиції народу. Духовний тип – результат культурного добору та ознака ладу в індивідуальному людському естві й суспільстві.

Проникливо схарактеризував сутність духовного типу видатний український історіософ, народознавець Володимир Антонович (1834–1908) у задушевній бесіді з молодим тоді ще священником Андреем Шептицьким (1865–1944): “...*Ніякими силами не можна змінити духовного типу людини – на це ми маємо чимало доказів із минулої й сьогоденної історії. Нарід може під сильним натиском змінити зверхні ознаки своєї національності, але ніколи не змінить ознак внутрішніх, духовних. Можна говорити різними мовами світу, визнавати себе громадянами різних держав, служити різним культурам, але духовно змінитися не можна*” [16, с. 19]. І В. Антонович, і А. Шептицький своїм життям і діяльністю в ім'я України підтвердили цю істину. Будучи нащадками сполонізованої української шляхти, вони зберегли й розвинули індивідуальну ідентичність українського духовного типу і в душевно-особистісному явили світові феномен українського національного духу.

Як національний дух є виявом Усєдиного Духу в культурі народу – в його духовному народженні й зрілості, так духовний тип є здійсненням сакральної ідеї в культурному житті індивіда, фактом духовного народження й зрілості особистості. Осердям духовного типу людини є *сукупність стабільних етнопсихічних якостей – етос*, закорінений у духовній силі її серця й непроминуцій звичаєвій основі культурної традиції народу, провідна сила духу особи в її серці.

Питомі ознаки українського духовного типу виявляються нині і в материковій Україні, і за її межами й набувають особливої ваги в пору пробудження у широких колах українського етнічного соціуму національної самоідентифікації та набуття українцями статусу державного народу. Національна ідентичність (тотожність) – це волевияв самостійної сили духу нації як збірної особи через індивідуальні волевияви людей.

Український духовний тип, як і українська державницька ідея – це ті визначальні питомі чинники, без яких не може бути української державницької ідеології, української нації й національної держави. Саме ці духовні ціннісні чинники здійснюють регулятивний вплив на консолідацію народу, нації як збірної особи.

У людині від народження закладена *біологічна потреба організму бути й духовне прагнення душі жити*. Аби досягти моральної зрілості й забезпечити собі друге, духовне, народження, людина повинна навчитися *розрізняти потребу організму бути й прагнення душі жити, тобто відрізняти засіб від мети*. Цей ясний староукраїнський (ведійський) принцип сакральної педагогіки серця вперше запровадив у мистецтво виховання К. Ушинський. Потреба організму *бути* – це природна потреба людини в самозбереженні, біологічній безпеці. А прагнення душі *жити* – це духовне прагнення людини до саморозвитку за програмою своєї душі. *Бути* – означає бути в наявності, але не розвиватися. *Жити* – це не тільки бути в наявності, а й розвиватися до другого, духовного, народження й досягнення цілковитої духовної зрілості. Зрештою людина, розрізняючи в собі потребу самозбереження й прагнення саморозвитку, забезпечує духовну необхідність свого другого, духовного, народження, свого культурного самоздійснення – найвищої мети людської життєдіяльності в Білому світі, в життєтворчій системі Сонце–Земля. Саморозвиткові, духовному народженню, культурному самоздійсненню людина має підпорядковувати всі потреби свого організму, своє самозбереження як виду, всю стратегію свого виживання. Якщо людство не саморозвиватиметься духовно в перспективі другого народження, воно зациклиться на своїй біологічній спеціалізації продуктивізму-споживацтва, забезпечуючи потреби свого організму, і зникне в процесі саморозвитку біосфери й зміни електромагнітної динаміки Землі як вид соціальних тварин, що втратили або спотворили природні інстинкти й не набули духовних функцій. Збагнімо, що людина – не соціальна тварина, не біологічно-соціальна істота, а біо-соціально-духовне самоутворення. Найвищий витвір життєдіяльності людини – культура як система саморозвитку, самореалізації людини й її духовний самотвір, тобто – сама людина в її другому, духовному, народженні.

Духовний тип людини – це осердя й опора самостійної сили індивіда й народу як збірної особи. Духовний тип із ясним провідництвом серця за будь-яких обставин забезпечує збереження самостійної сили – основи самоорганізації й саморозвитку людини. Природною основою українського духовного типу є антеїзм – дотримання традиції аграрної, хліборобської, культури. Завдяки творчій продуктивній праці на землі людина включається в біосферний процес, забезпечуючи собі друге, духовне, народження й утвердження антропокосмічного світоглядного орієнтиру життя в ладу із світовою Всеєдністю. Філософія природи з її антеїстичною основою стала осердям української національної державницької ідеології, яку перший створив П. Куліш. Український антеїзм із системою світоглядних орієнтирів національної державницької ідеології є джерелом самостійної сили українського хліборобського народу. Доки народ живе вільною працею на рідній землі, доти він має самостійну силу. Суттю філософії природи є внутрішня воля людини, збереження людиною самостійної сили й природної основи свого земного життя та духовної первини безвічного життя у своєму серці. Зрілий дух у чистому серці породжує справедливу реальність людського життя, а духовна воля як мірило самостійної сили людини – запорука праведного життя.

Духовний тип формується в серці прагненням душі жити з пріоритетом ірраціонального, сакрального, ідеального, тоді як переважання в буттєвих потребах організму раціонального, профанного (невігласького, вульгарного), пристосовницького руйнує ієрархію духовних цінностей і породжує в незрілій свідомості *адаптивний тип*.

Серцем людина єднається з усім рідним – землею, родиною, родом, народом, знаходячи *природно-моральну основу* для прагнення душі жити, а розумом, надто позбавленим сердечної основи, *спрямовується у світ* і переважно пристосовується, адаптується до чужого, шукаючи *задоволення потреб організму*.

Адаптивність у природному середовищі – звичайне біологічне явище пристосування до зовнішніх умов. А в соціальному середовищі адаптивність несе в собі ознаки психо-соціального пристосовництва й моральних деформацій. Особливо глибоких деформацій під впливом глобалізаційних тенденцій зазнає молоде покоління українців, надто мігрантів. Молодь швидше губить етнопсихологічну ідентичність українського духовного типу, коли людина керується в житті прагненнями душі й серцем тяжіє до рідної землі, а натомість набуває характерних космополітичних ознак адаптивного типу: керується потребами організму й пристосовується до ліпших умов виживання будь-де.

Духовний тип є осердям саморозвитку індивіда й народу як збірної особи, основою їхньої моральної волі й самоідентифікації, що забезпечує їм повноцінне життя – здійснення сакральної ідеї самореалізації людини в перспективі духовного народження й вивершення в ладу із Всеєдиним і світовою Всеєдністю. Саме духовний тип є найвищою цінністю, витвореною у процесі самореалізації людини, високоорганізованою реальністю її земного життя й унікальною особливістю індивідуальної й національної ідентичності. Духовний тип людини складається з тих душевно-індивідуальних і архетипно-спільнотних ірраціонально-раціональних сутностей, які уможливають індивідам, а відтак і народам відчувати, осягати вищі смисли повноцінного людського життя й сповнюють його непроминущими, безвічними істинними цінностями.

Ці безвічні духовні цінності становлять сутність практичного вчення Данила Туптала про *внутрішню людину з її індивідуальною долею, сакральної педагогіки серця* Памфіла Юркевича та практичного досвіду інших українських духовних подвижників і є тими ідеальними орієнтирами, які спрямовують людину до другого, духовного, народження волею Всеєдиної Любові в чистому серці.

Література

1. Полное собрание сочинений Н. В. Гоголя. – Москва, 1913. – Т. VIII.
2. Туптало Д. Рассуждение о образе Божии и подобии в человеке. – Москва, 1714.
3. Сковорода Г. Твори в двох томах.– Київ, 1994. – Т. 1.
4. Юркевич П. Серце та його значення у духовному житті людини, згідно з ученням слова Божого // Памфіл Юркевич. Вибране. – Київ, 1993.
5. Юркевич П. Общая теория обучения // Сакральная педагогика сердца Памфила Юркевича. – Луганск, 2000.
6. Ушинський К. Твори в шести томах. Т. 5. Людина як предмет виховання. Спроба педагогічної антропології. – Київ, 1952.
7. Ушинський К. Вибрані педагогічні твори. У двох томах.– Київ, 1983. – Т. 1.
8. Санте Грачотті. Сила плюралізму // Журнал "Український тиждень", 09. 10. 2009.
9. Ващенко Г. Виховний ідеал. – Полтава, 1994.
10. Юркевич П. Идея воспитания // Сакральная педагогика сердца Памфила Юркевича. – Луганск, 2000.
11. Юркевич П. Чтения о воспитании. – Москва, 1865.
12. Юркевич П. Курс общей педагогики с приложениями. – Москва, 1869.
13. Человек как предмет воспитания. Опыт педагогической антропологии К. Д. Ушинского.– Санкт-Петербург, 1901. – Т. 1.
14. Куліш П. Моє життя. – Київ, 2005.
15. Юркевич П. Історія філософії права. Філософія права. Філософський щоденник. – Київ, 1999.
16. Дванадцять листів о. Андрея Шептицького до матері. – Львів, 1994.